

Centrum Badania Opinii Społecznej

ul. ŻURAWIA 4 skr. pt. 24

00-955 WARSZAWA 15

SEKRETARIAT: 28-37-04; 29-35-69

Telefon dyżurny 21-34-34

ZESPÓŁ REALIZACJI BADAŃ: 40-56-41

Telex: 816-436

BD/184/38/89

DRUGA WOJNA ŚWIATOWA W ŚWIADOMOŚCI
HISTORYCZNEJ SPOŁECZEŃSTWA POLSKIEGO

Warszawa, sierpień 1989 r.

Mija 50 lat od wybuchu drugiej wojny światowej i blisko czterdzieści pięć od jej zakończenia. W tym czasie dojrzałość osiągnęły dwa pokolenia. Lecz wydarzenia z lat 1939 - 1945 nie uległy zapomnieniu - znajdują odbicie w tradycjach rodzinnych, stale wracają we wspomnieniach i rozmowach. Niemal co dziesiąty Polak, według badań CBOS z końca 1987 roku¹, brał czynny udział w wojnie, w 40% rodzin był lub jest ktoś, kto w niej czynnie uczestniczył, a w co drugim domu nadal toczą się rozmowy o tamtych latach. Żadne z wydarzeń, ani żaden z okresów w historii Polski nie jest tak powszechnie obecny w prywatnych wspomnieniach, rozmowach i rodzinnych tradycjach (tab. 1).

Tabela 1

Wydarzenia historyczne (według okresów)	Deklarujący				Rozmawiający o		
	udział członków rodziny w		swój udział w				
	wydarzeniach historycznych						
	1b	%	1b	%	1b	%	
Do wybuchu I wojny światowej	27	2,0	}	5	0,4	60	4,4
I wojna światowa i walki o niepodległość	193	14,0				59	4,3
Okres międzywojenny	17	1,2				127	9,2
II wojna światowa	556	40,5	109	7,9	673	49,0	
Okres powojenny	35	2,5	56	4,1	172	12,5	

Źródło: "Historia i terażniejszość" (1987), raport CBOS, maszynopis

Wojna wpłynęła na kształtowanie się świadomości i wrażliwości nie tylko ludzi, którzy ją przeżyli, ale także ich dzieci i wnuków, które wzrastały wśród wojennych wspomnień, książek, filmów, telewizyjnych seriali i programów o tej tematyce. Historyczna wyobraźnia Polaków od wielu już pokoleń zdominowana jest przez książki Henryka Sienkiewicza. W ostatnich latach wpływ ten spotęgowały udane ekranizacje sienkiewiczowskich powieści. Stop-

¹ Badanie "Historia i terażniejszość" zrealizowano w listopadzie i grudniu 1987 roku na ogólnopolskiej, losowej próbie dorosłej ludności (1374 osoby) i nadreprezentacji osób z wykształceniem średnim lub wyższym (455 osób)

niowo jednak, jak wskazują wspomniane badania, tworzy się kanon dzieł literackich, filmowych i telewizyjnych poświęconych II wojnie światowej. W społeczną pamięć głęboko zapadły liczne książki: od "Popiołu i diamentu" J. Andrzejewskiego, przez "Kolumbów" H. Bratnego po utwory W. Żukrowskiego i popularne tomiki z żółtym tygrysem. Przywoływane przez respondentów tytuły książek były liczne i trudno znaleźć takie, które zyskały wyraźnie większą popularność niż inne. Z filmów o tematyce wojennej badani najlepiej zapamiętali "Hubala" B. Poręby, "Kanał" oraz "Popiół i diament" A. Wajdy, a także pierwszy film powojenny - "Zakazane piosenki" L. Buczkowskiego. Najczęściej pamiętane seriale, których akcja rozgrywa się w czasie wojny, to: "Stawka większa niż życie", "Polskie drogi", "Kolumbowie" oraz "Czterej pancerni i pies".

Wojna stała się też częścią tradycji narodowej. Okresem, który w oczach następnych pokoleń jawi się jako czas szczególnych ofiar i niezwykłego bohaterstwa. W powszechnym przekonaniu wojna powinna na stałe pozostać w narodowej pamięci, a rocznice, które - zdaniem badanych - należy w Polsce obchodzić szczególnie uroczysto, to: zakończenie II wojny światowej (45,9% badanych), odzyskanie niepodległości w 1918 roku (25,5%), uchwalenie Konstytucji 3 maja (23,9%), 22 lipca (19,2%), 1 maja (16,3%), wybuch II wojny światowej (10,2%).

Wśród miejsc historycznych, które mają szczególne znaczenie dla społeczeństwa polskiego, są także przerażające symbole II wojny światowej: Oświęcim (wymieniony przez 16,4% badanych), Westerpлатte (7,1%) i Majdanek (2,0%).

Fakty z czasów II wojny światowej są częściej niż wydarzenia z innych okresów historycznych uważane przez współczesnych Polaków jako powód narodowej dumy. Wskazują na to wyniki dwóch badań ankietowych przeprowadzonych w odstępie około jednego roku (tab.2)².

W świadomości społecznej utrwalił się obraz powszechnego oporu społeczeństwa wobec okupanta, gotowości walczących Polaków do ofiar i poświęceń dla ojczyzny. Dlatego, wymieniając fakty stanowiące powód narodowej dumy, badani często poprzestawali na lapidarnej formule typu: "postawa narodu w czasie II wojny". Spośród konkretnych wydarzeń szczególnie silnie utrwaliło się w świadomości historycznej powstanie warszawskie oraz kampania wrześniowa 1939 roku, a zatem momenty wielkiego heroizmu i klęski (tab.3).

² Badanie "Środowiska inteligenckie o społeczeństwie i sobie" przeprowadzone we wrześniu 1988 r. na losowej próbie zatrudnionych na stanowiskach nierobotniczych w gospodarce narodowej (N=1241) oraz wspomniane badanie "Historia i terażniejszość"

Tabela 2

Fakty z historii Polski stanowiące powód do dumy narodowej (według okresów historycznych)	"Historia i terażniejszość" (1987)				"Środowiska inteligenc- kie" (1988) (N=1229)	
	próba ogólnopolska (N=1374)		badani z wykształceniem średnim lub wyższym (N=980)			
	lb	%	lb	%	lb	%
Dawna Polska (do końca XV wieku)	380	27,2	315	32,1	395	32,1
Rzeczpospolita szlachecka (XVI - XVIII wiek)	230	16,7	260	26,5	268	21,8
Polska w okresie rozbiorów:						
- walki z zaborcami	299	21,8	298	30,4	246	20,0
- inne zjawiska i wydarzenia	9	0,7	13	1,3	12	1,0
Polska lat 1918 - 1939:						
- odzyskanie niepodległości	161	11,7	149	15,2	190	15,5
- inne zjawiska i wydarzenia	13	0,9	23	2,3	24	2,0
II wojna światowa	690	50,2	555	56,6	593	48,3
Okres powojenny	163	11,9	162	16,5	153	12,4

Tabela 3

Fakty z okresu II wojny światowej stanowiące powód do dumy	"Historia i terażniejszość" (1987)				"Środowiska inteligenc- kie" (1988) (N=1229)	
	próba ogólnopolska (N=1374)		badani z wykształceniem średnim lub wyższym (N=980)			
	lb	%	lb	%	lb	%
Wypowiedzi ogólne: "postawa narodu w czasie wojny", "walka narodu", "II wojna światowa"	156	11,4(2)	114	11,6(2)	205	16,7(1)
Kampania wrześniowa 1939 r.	139	10,1(3)	412	11,4(3)	93	7,6(3)
Ruch oporu w kraju: zorganizowanie podziemnych struktur państwa, organizacji konspiracyjnych, oddziałów partyzanckich	46	3,3(7)	35	3,6(8)	11	0,9(8)
Organizacja i walki wojska polskiego na Zachodzie i w ZSRR (armia Andersa)	115	8,4(4)	104	10,6(4)	58	4,7(4)
Organizacja i walki Ludowego Wojska Polskiego	40	2,9(8)	38	3,9(7)	14	1,1(7)
Ogólnie: walki żołnierzy polskich, walki na wszystkich frontach II wojny światowej	109	7,9(5)	85	8,7(5)	36	2,9(6)
Powstanie warszawskie	165	12,0(1)	147	15,0(1)	185	15,1(2)
Udział w pokonaniu Niemiec, zwycięstwo	99	7,2(6)	74	7,6(6)	82	6,7(5)

Uwaga: W nawiasach podano rangi poszczególnych faktów ze względu na częstotliwość ich wymieniania przez respondentów

Przedstawione dane uzyskano w odpowiedzi na pytanie o wydarzenia stanowiące powód do dumy w całej historii Polski. Świadczą one, że wydarzenia II wojny światowej znajdują miejsce szczególne - wśród najważniejszych, przełomowych momentów w dziejach narodu.

Wojna była doświadczeniem ogólnonarodowym i w świadomości zbiorowej utrwaliły się przede wszystkim te wydarzenia, w których uczestniczyło tysiące bezimiennych bohaterów. Nie ma natomiast postaci z tego okresu, które stały się wielkimi, narodowymi symbolami. Oczywiście, w narodowej pamięci pozostają nazwiska bohaterów lat 1939 - 1945, którym społeczeństwo oddaje należną cześć. Ale niewielu z nich stało się symbolami z pogranicza historii i legendy, dominującymi w świadomości narodowej podobnie jak Tadeusz Kościuszko, książę Józef Poniatowski czy Józef Piłsudski. Wśród postaci z okresu II wojny światowej najczęściej wymieniano dwóch generałów uosabiających odmienne nurty polityczne: Władysława Sikorskiego i Karola Świerczewskiego (tab. 4).

Tabela 4

Postaci z okresu II wojny światowej stanowiące powód do dumy	"Historia i teraźniejszość" (1987)				"Środowiska inteligentkie" (1988) (N=1229)	
	próba ogólnopolska (N=1374)		badani z wykształceniem średnim lub wyższym (N=980)			
	1b	%	1b	%	1b	%
Zygmunt Berling	10	0,7	11	1,1	4	0,3
Władysław Sikorski	119	8,7	94	9,6	68	5,5
Stefan Starzyński	13	0,9	15	1,5	7	0,6
Karol Świerczewski	100	7,3	63	6,4	22	1,8

Uwaga: W tabeli uwzględniono nazwiska postaci wymienione przez co najmniej 10 badanych

Druga wojna światowa, podobnie jak powstania narodowe XIX w. czy walki niepodległościowe w 1918 r., należy w świadomości społecznej do okresów heroicznych, budzących dumę. Bardzo rzadko natomiast zjawiska i wydarzenia lat 1939 - 1945 są uważane za

powód narodowego wstydu. Wstyd najczęściej łączony bywa z końcem XVIII stulecia i latami powojennymi (tab. 5).

Tabela 5

Fakty z historii Polski stanowiące powód do wstydu (według okresów historycznych)	"Historia i terażniejszość" (1987)				"Środowiska inteligenckie" (1988) (N=1229)	
	próba ogólnopolska (N=1374)		badani z wykształceniem średnim lub wyższym (N=980)			
	1b	%	1b	%	1b	%
Do końca XVIII wieku	223	16,2	242	24,7	265	21,6
Okres rozbiorów	21	1,5	19	1,9	13	1,1
Polska 1918 - 1939	83	6,0	81	8,3	89	7,2
II wojna światowa	54	3,9	63	6,4	36	2,9
Okres powojenny	192	14,0	207	21,1	283	23,0

Niezmiernie rzadko zatem badani wymieniali fakty z okresu II wojny światowej, których należy się wstydzić. Za takie uznano: wyjazd rządu i dowództwa z kraju w 1939 roku oraz ogólnie charakteryzowane negatywne zachowania, np. przypadki kolaboracji (tab. 6).

Postaci z czasów wojny osadzone ujemnie pojawiały się w wypowiedziach badanych również niezmiernie rzadko. Najczęściej są to zdrajcy i kolaboranci - charakteryzowani ogólnie, bez podawania nazwisk, które zapadły w społeczną niepamięć. Nie było zaś w polskim społeczeństwie II wojny światowej znaczącej postaci, która jak Quisling czy Petain uosabiałyby narodową zdradę. Znamiona "czarnej legendy" nosi natomiast wojenny los Edwarda Rydza-Śmigłego, bardzo przecież tragiczny i nie poddający się jednoznacznej ocenie.

Tabela 6

Wydarzenia i postaci z okresu II wojny światowej stanowiące powód do wstydu	"Historia i terażniejszość" (1987)				"Środowiska inteligenckie" (1988) (N=1229)	
	próba ogólnopolska (N=1374)		badani z wykształceniem średnim lub wyższym (N=980)			
	1b	%	1b	%	1b	%
<u>Wydarzenia</u>						
Negatywne zachowania Polaków (np. kolaboracja)	24	1,7	28	2,9	18	1,5
Opuszczenie kraju przez rząd i dowództwo w 1939 roku	13	0,9	16	1,6	11	0,9
Polityka rządu londyńskiego	16	1,2	15	1,5	3	0,2
<u>Postaci</u>						
Edward Rydz-Śmigły	25	1,8	27	2,8	13	1,0
Kolaboranci, ci którzy współpracowali z okupantem	13	0,9	11	1,1	17	1,4
Uwaga: W tabeli uwzględniono wydarzenia i postaci wymienione przez co najmniej 10 osób						

x

x

x

Mimo dziesiątków lat, które minęły od zakończenia II wojny światowej, pamięć o tamtych wydarzeniach pozostaje ciągle żywa wśród Polaków - we wspomnieniach, przekazach rodzinnych i niewygasłych sporach o przeszłość. Z pokolenia na pokolenie coraz wyraźniej stają się też częścią narodowej tradycji - jednym z najdramatyczniejszych, najbardziej heroicznych doświadczeń narodu.